Nástěnné malby v kostele Stětí sv. Jana Křtitele v Žumberku jako médium paměti a „Institutio Christianae religionis“

Petr Pavelec

Obr. 1: Žumberk (okres České Budějovice), celkový pohled na areál tvrze s kostelem sv. Jana Křtitele a někdejším panským dvorem (foto P. Znachor).

Kostel Stětí sv. Jana Křtitele v Žumberku u Nových Hradů (okres České Budějovice) byl postaven pravděpodobně v době kolem roku 1300 a od přesně nezjištěné doby tvořil spolu s přilehlou tvrzí a panským dvorem jeden opevněný celek. Od druhé poloviny 14. století je v písemných pramenech uváděn jako farní kostel v doudlebském děkanátu a arcijáhenství bechyňském. Původně byl vybudován patrně jako jednolodní objekt s pravoúhle ukončeným presbytářem. Na konci 14. století byl rozšířen přístavbou sakristie při severní straně presbytáře a v 90. letech 15. století následovala stavba zvonice s hvězdově sklenutým přízemím před západním průčelím. Ve stejné době byl k severní zdi interiéru presbytáře přistavěn kamenný svatostánek. Kolem roku 1505 došlo k rozšíření lodi do podoby čtyřlodí na téměř čtvercovém půdorysu, které bylo posléze k roku 1513 zaklenuto síťovou klenbou, pravděpodobně mistrem Hansem z Trhových Svinů. Současně byla v interiéru kostela vybudována čtyřdílná empora, přístupná dnes již zaniklým točitým schodištěm vpravo od hlavního vstupu. Vývoj kostela pokračoval kolem roku 1550 vybudováním předsíně na jižní straně lodi a v následujících staletích docházelo již pouze k méně výrazným stavebním úpravám, změnám malířské výzdoby a výměně mobiliáře.[1)]

V držbě žumberského sídla a přilehlé vsi s původně německým názvem Sonnenberg se střídali převážně příslušníci nižší šlechty,[2)] patrně klienti jihočeských magnátů, pánů z Rožmberka. Roku 1279 je připomínán Engelšalk ze Žumberka a jeho bratři Smil, Pardus a Jan. V roce 1360 je

1) K stavebnímu vývoji kostela viz *E. Poche ed.*, Umělecké památky Čech 1. Praha 1977, s. 419–420; *R. Lavička,* Pozdně gotická sakrální architektura v rožmberském dominiu, in: M. Gaži ed., Rožmberkové, rod českých velmožů a jeho cesta dějinami. České Budějovice 2011, s. 398, 401–402, 408; *D. Líbal,* Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001, s. 603.

2) K dějinám lokality a tvrze: *A. Sedláček,* Hrady, zámky a tvrze Království českého III. Praha 1994, s. 244–251, zde také odkazy na prameny a další literaturu; *K. Pletzer,* Tvrz Žumberk u Nových Hradů, Výběr 11, č. 2, 1974, s. 74–76; *D. Kovář,* Tvrze, hrady a zámky Českobudějovicka. České Budějovice 2011, s. 337.

Obr. 2: Žumberk, pohled na klenbu čtyřlodí kostela sv. Jana Křtitele s erbovní výzdobou (foto P. Pavelec, 2011 až 2012, není-li uvedeno jinak).

v souvislosti se Žumberkem zmiňován Pešík z Hrádku, který měl tehdy i podací právo ke kostelu,[3] a v letech 1370 až 1486 jsou písemnými prameny jako patroni kostela opakovaně uváděni páni z Rožmberka.[4] Zároveň tu ale sídlily vladycké rody s erbem poprsí muže s mečem, který užívali i jiné rody působící v nejjižnější části Čech (vladykové z Baršova, z Jivovice, z Doudleb, z Michnic). Od roku 1383 se v písemných pramenech vyskytuje Pavlík ze Žumberka, v letech 1433–1456 se připomíná Vilém ze Žumberka, služebník Oldřicha II. z Rožmberka, jehož syn Ludvík ze Žumberka odkázal po roce 1508 žumberský majetek bratřím Stachovi a Jiříkovi z Rajbolce. Jmenovaný Stach užíval v letech 1509 a 1510[5] také predikát ze Žumberka. V přesněji nezjištěné době získal Žumberk rod Pouzarů z Michnic, rovněž s erbem poprsí ozbrojence s mečem. Volf Pouzar z Michnic si dal roku 1544 zapsat vlastnictví Žumberka do zemských desek. Tehdy k němu patřily i blízké vsi Olbramy, Chvalkov, část Kondrace a Boršíkova a dvůr v Dobré Vodě. Volfovi dědicové se o jeho majetek v roce 1549 rozdělili, přičemž Žumberk získal Jindřich Pouzar z Michnic, který patřil k předním rožmberským dvořanům a mimo jiné zastával úřad hejtmana Bechyňského kraje.[6] Po jeho smrti v roce 1600 zdědil žumberský statek syn jeho sestry Častolár Dlouhoveský, který jej v roce 1602 prodal Petru Vokovi z Rožmberka. Patrně nejznámějším majitelem žumberského statku se ve sledovaném období, konkrétně mezi roky 1610–1618, stal nechvalně proslulý Theobald Hock, „muž nadaný a při tom lakotný, jenž nejen několika jazykům, ale i všem intrikám rozuměl“.[7]

Nástěnné malby byly v interiéru kostela zjištěny při restaurátorském průzkumu v roce 2004.[8] V roce 2010 došlo k odkrytí a restaurování maleb v presbytáři[9] a v roce 2011 následovalo restaurování v trojlodí kostela. Na jižní straně kněžiště byly odkryty výjevy představující Příjezd a Klanění tří králů a samostatný obraz sv. Zikmunda. V levé části obrazu Příjezdu tří králů je situována stylizovaná iluzivní architektura s vysokou věžní bránou, z níž vyjíždějí tři koně. Jeden je bílý, druhý hnědý a třetí grošovaný. Vedle bílého koně lze rozpoznat blíže neurčenou ženskou postavu, prostřední hnědý kůň je osedlaný jezdcem a grošovaného koně vede osoba, která současně vehementně popíjí ze zvláštně tvarované karafy. Obdobně koncipovaná postava se nachází také na výjevu Příjezdu a Klanění tří králů v domě čp. 1. na Náměstí Svornosti v Českém Krumlově[10] a ikonograficky i slohově blízké obrazy Příjezdu a Klanění tří králů včetně pijáka s neobvyklou karafou se zachovaly také ve štýrských lokalitách Oberzeiring a St. Peter am Kammersberg.[11] Dále vpravo jsou zobrazeni tři králové, charakterizovaní výstředními oděvy a orientálně stylizovanými korunami. V tomto ohledu mezi nimi vyniká zejména nejmladší z nich, zobrazený v módní přiléhavé haleně s široce rozevřenými rukávci. Jeho výrazně stylizovaná, štíhlá a pružná postava je typická pro stylový proud z konce 14. století, reprezentovaný nejvýrazněji malíři rukopisů krále Václava IV. (1380–1400) nebo autorem skicáře z Braunschweigu (1380–1390). Příbuzné figurální typy představují také postavy králů na nástěnné malbě stejného námětu z hradní kaple v Bečově (kolem 1370).[12] Ze sedící Madony s dítětem se zachoval pouze fragment svatozáře, zbytek byl poškozen osazením kamenného svatos-

3) *F. A. Tingl ed.,* Libri confirmationum (dále LC) I/1. (r. 1354–1362). Praha 1867, s. 120.

4) Viz zápisy z Konfirmačních knih k rokům 1360, 1370, 1377, 1379, 1406, 1412 a *J. Kalousek red.,* Archiv český (dále AČ) X. Praha 1890, s. 50–51 – Vyznání kněze Havla o požitcích fary Žumberk z roku 1486.

5) *A. Sedláček,* o. c. v pozn. 2, s. 245; *M. Milec,* Šlechtické pečetě. České Budějovice 2011, s. 38 – zde odkaz na konkrétní archivní pramen (SOA Třeboň – CR. Karton 8, č. 320).

6) *T. Sterneck,* Závěť žumberského rytíře: Jindřich Pouzar z Michnic a jeho nelegitimní rodina, Jihočeský sborník historický 76, 2007, s. 215–271; *Týž,* Stigmatu bastardů navzdory. Rytíř Jindřich Pouzar z Michnic a jeho potomci, Dějiny a současnost 33, č. 9, 2011, s. 24–27.

7) *A. Sedláček,* o. c. v pozn. 2, s. 244–251.

8) *A. Hamsík – J. Hamsík – P. Hála,* Restaurátorský sondážní průzkum. Interiér kostela sv. Jana Křtitele, Žumberk. 2009 (archiv NPÚ ÚOP v Českých Budějovicích, arch. č. 3934).

9) *A. Hamsík – J. Hamsík – P. Hála,* Restaurování nástěnných maleb. Kostel Stětí sv. Jana Křtitele, Žumberk. 2010 (archiv NPÚ ÚOP v Českých Budějovicích, arch. č. 4259).

10) *P. Pavelec,* Středověká nástěnná malba v Českém Krumlově, in: M. Gaži – P. Pavelec edd., Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví. České Budějovice 2010, s. 371–424, obr. př. LVII.

11) *E. Lanc,* Die mittelalterlichen Wandmalereien in der Steiermark. Wien 2002, obr. příloha č. 428–430, 790–792.

12) *J. Fajt,* Karel IV., císař z Boží milosti, kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437. Praha 2006, s. 130.

Obr. 3: Žumberk, nástěnná malba Příjezdu a Klanění tří králů, 90. léta 14. století.

Obr. 4: Žumberk, nástěnná malba dvou světic s donátory, 1360–1390, nebo první třetina 15. století.

tánku, pravděpodobně na konci 15. století. Vpravo od Madony je v odděleném iluzivním rámu zobrazena postava světce, patrně sv. Zikmunda, podle restaurátorského průzkumu připojená dodatečně, podle formálních znaků ale patrně nikoliv s větším časovým odstupem. Obraz se dochoval ve fragmentárním stavu, lze rozpoznat, že světec je oděný do zeleného pláště, v pravé ruce drží žezlo, které má spíše podobu berly ukončené v horní části stylizovanou „kytkou“, a v levé ruce přidržuje druhý atribut – říšské jablko. Je zobrazen s dlouhými vlasy a s hustým vousem a jeho korunovanou hlavu obkružuje svatozář. Na základě výše uvedených formální komparací a stavebněhistorických souvislostí (přístavba sakristie) lze malby na jižní stěně presbytáře datovat do devadesátých let 14. století. Tehdy působil v Žumberku patrně farář Mikuláš, který byl do úřadu instalován v roce 1379 po rezignaci kněze Petra pod patronátem Oldřicha z Rožmberka,[13] nebo mohla být malířská výzdoba pořízena až za působení Mikulášova následníka, kněze Jana, který se fary ujal v neznámé době a zemřel v roce 1406.[14] Tehdy již držel podací právo Oldřichův syn Jindřich III. z Rožmberka.

Středověká nástěnná malba se v interiéru kostela zachovala také na východní stěně jižní lodi. V obdélném obrazovém poli, orámovaném úzkým červeným pásem, jsou zobrazeny dvě světice, adorované zprava patrně dvěma klečícími donátory nebo donátorským manželským párem, identifikovaným původně erbem, dnes již nezřetelným. Malba se zachovala ve fragmentárním stavu se značně oslabenou barevnou vrstvou, což výrazně limituje detailnější formální a ikonografická určení. U světice vlevo, pravděpodobně

13) *J. Emler ed.*, LC III–IV, (r. 1373–1390). Praha 1879, s. 113.
14) *Týž*, LC VI, (r. 1399–1410). Praha 1883, s. 169.

Obr. 5: Žumberk, pamětní nápis na západní straně vítězného oblouku (maister hans zu Schweincz [15]XIII°) a datace mladší výmalby kostela z roku 1716.

sv. Kateřiny, lze rozpoznat atribut – meč a světici vpravo, patrně sv. Markétu, identifikoval původně atribut při jejím levém boku. Podle nejasných kontur a barevných ploch by to mohl být drak, podobně jako například u desky s trojicí světic Mistra Třeboňského oltáře. Světice stojí v mírném esovitém prohnutí s bohatě zřasenými a kaligraficky zpracovanými drapériemi. Obdobné figurální typy i formálně příbuznou stylizaci drapérií lze na území Čech pozorovat například na obraze Madony mezi sv. Kateřinou a sv. Markétou (kolem 1360)[15] nebo u malířů z okruhu Mistra Viatiku Jana ze Středy (1355–1364) a zejména v dílech rané fáze krásného slohu, např. u již zmíněné desky s trojicí světic Třeboňského mistra (kolem 1380) nebo u mužských postav epitafu Jana z Jeřeně (1395). Ve výtvarné úrovni ale žumberská malba za uvedenými slohovými prototypy zaostává, pokud lze při fragmentárním stavu malby soudit. Nepříliš vysokou výtvarnou kvalitou ale i formální strukturou je žumberskému obrazu blízká nástěnná malba pěti světic v nedaleké dolnorakouské lokalitě Schweiggers (kolem r. 1420), kde je v tamějším farním kostele sv. Egidia (čes. Jiljí) situována shodou okolností stejně jako v Žumberku na východní stěně jižní lodi.[16] Na základě výše uvedených formálních komparací lze malbu v Žumberku datovat do období mezi roky 1360–1390. Při vědomí obvyklého zpožďování pronikání slohových inovací do umělecky periferních oblastí a vzhledem k dlouhému doznívání obliby krásnoslohých forem, zejména na jihu Čech, nelze ale vyloučit ani podstatně mladší dobu vzniku obrazu v průběhu první třetiny 15. století. Z hlediska obsahu se jedná o tradiční a ve středověku široce rozšířený typ votivního obrazu, jehož prostřednictvím uchovával donátor památku na svou osobu a současně se v intencích dobového myšlení ucházel o přízeň a ochranu u zobrazených světců. Smysl a obsah takové ochrany vyjadřuje ve vztahu ke sv. Kateřině výmluvně text středověké legendy, v němž světice prosí před mučednickou smrtí Boha, aby *„tomu, kdo dá mé strádání malovati ve svém domě ... rač též odměnu dáti: / ať jejich dům nenavštíví / náhlá smrt či blesk ohnivý / ani žádná jiná škoda, / ať v něm vládne dobrá shoda, / nic zlého se nepřihodí / a ať se v něm nenarodí / nikdy znetvořené dítě / avšak ve zdraví povité / krásným člověkem se stane, / který skrze mne dostane / znamenitých statků mnoho...“*[17] Zobrazení sv. Kateřiny a sv. Markéty patřilo v době vzniku žumberských maleb k nejfrekventovanějším, jak dokládají například údaje z erekčních knih z období mezi roky 1397–1405, kdy bylo v pražské arcidiecézi evidováno nejvíce nových oltářů zasvěcených právě sv. Kateřině, celkem 11.[18] To bylo dokonce více než oltářů zasvěcených Panně Marii nebo Božímu Tělu. Zobrazeného donátora nelze při fragmentárním stavu malby a relativně širokém časovém pásmu uvažované datace blíže identifikovat. Mohlo se jednat o některého z předpokládaných držitelů žumberského statku, případně o osobu z širšího okruhu lidí zainteresovaných na provozu kostela, jak bude uvedeno v dalším textu.

Mimořádně významná malířská výzdoba se zachovala na klenbě čtyřlodí a na západní straně vítězného oblouku. Nad vítězným obloukem byl pod mladšími omítkovými vrstvami při restaurátorském průzkumu v roce 2011 objeven pamětní nápis označující vedoucího kamenického mistra a rok dokončení přestavby kostela *(maister hans zu Schweincz [15]XIII°)* doprovázený znakovým štítem s mistrovskou značkou.[19] Obdobné „autorské“ označení je na jihu Čech známo z kostela sv. Máří Magdaleny ve Chvalšinách, kde se na klenbě lodi z roku 1507 zachovala nápisová páska se jménem vrchního rožmberského kameníka Hannse Getzingera[20] nebo z fasády domu čp. 32. v Dlouhé ulici v Českém Krumlově, kde se prezentuje mistrovská značka kameníka Michala Rubika z doby kolem roku 1500.[21] Podobně je autorskou značkou a letopočtem 1515 na východní straně vítězného oblou- ku personálně a časově určena stavební

15) *A. Matějček*, Česká malba gotická. Praha 1950, s. 56.
16) *E. Lanc*, o. c. v pozn. 11, s. 277–278, obr. příloha č. 478.
17) Text legendy vznikl v druhé polovině 14. století, tedy přibližně ve stejné době nebo o několik desetiletí dříve než malba v žumberském kostele. Citováno podle: *E. Petrů – M. Čejka edd.*, Život svaté Kateřiny. Praha 1999, s. 283.
18) *A. Podlaha ed.*, Libri erectionum (dále LE) VI, (r. 1397–1405). Praha 1927, s. 4.
19) O objevu aktuálně informoval podle tiskové zprávy Romana Lavičky v iDNES a v dalších regionálních médiích Radek Šíma dne 6. 3. 2012. Pozdně gotický pamětní nápis byl původně převrstven mladší pamětní datací 1716, odkazující patrně k tehdejším úpravám nebo spíše výmalbě kostela. Tato datace byla při restaurování pozdně gotického nápisu přemístěna formou rekonstrukce do vyšších partií stěny nad vítězným obloukem.
20) *P. Pavelec*, Pozdně gotické nástěnné malby v kostele sv. Máří Magdaleny ve Chvalšinách, Umění 49, č.1–2, 2000, s. 86–92; *R. Lavička*, Kroužené klenby Hannse Getzingera na jihu Čech, Svorník 5, 2007, s. 141–160.
21) *J. Bloch*, Vývoj povrchových úprav domu č. p. 32 v Českém Krumlově, Průzkumy památek VI, č. 2, 1999, s. 114–121; *P. Pavelec*, Český Krumlov, kouzelné město uprostřed Evropy. České Budějovice 2007, s. 35; *A. Kubíková – R. Lavička*, Kameník Michal Rubík a jeho rodina, in: M. Gaži – P. Pavelec, o. c. v pozn. 10, s. 681n.

úprava kostela sv. Jakuba Většího v Jemnici-Podolí.[22] Mimořádná hodnota nápisu v Žumberku spočívá v přesné dataci dokončení přestavby kostela a současně v identifikaci dosud neznámého kameníka Jana z Trhových Svinů *(maister hans zu Schweincz),* který patrně také působil jako polír při pozdně gotické přestavbě kostela v nedalekých Trhových Svinech.[23] Klenba čtyřlodí byla pravděpodobně záhy po dostavbě v roce 1513 ozdobena 26 erby,[24] zjištěnými rovněž při restaurátorském průzkumu v roce 2011. Jsou namalovány ve střední části klenutí na lících klenebních výsečí ve třech řadách mezi jižní a severní stěnou kostela. Výjimku z tohoto jednotného symetrického rozvrhu tvoří dva erby, situované ve dvou výsečích u východní stěny severní lodi. U některých erbů je barevná vrstva částečně setřená nebo barevně proměněná, což stěžuje jejich identifikaci. Celkem pětkrát se zde prezentuje rožmberský rod, z toho čtyřikrát erbem s červenou pětilistou růží na stříbrném poli a jednou čtvrceným štítem s figurami dvou pětilistých růží a dvou maltézských křížů, tj. erbem Jana III. z Rožmberka z období mezi roky 1511–1532, kdy zastával funkci generálního převora řádu Johanitů v Čechách. Dále se zde nachází jeden štít s okřídlenou střelou na žlutém, respektive zlatém poli, pět štítů s černým břevnem na zlatém poli (v jednom případě je černá barevnost břevna téměř vcelku ztracená), dva čtvrcené černo zlaté štíty, jeden štít s řemeslnou (kamenickou) značkou na zlatém poli, případně by se mohlo jednat o osobní občanskou značku – merku,[25] jeden štít s černo zlatou kosou šachovnicí (figura i tinktury jsou ale poněkud nejasné), jeden štít s nádobou (?) na černém poli, jeden štít se zlatým šikmým břevnem na stříbrném poli a jeden štít se zlatým břevnem na stříbrném poli, jeden štít s černým maltézským křížem na zlatém poli a jeden štít se stříbrným maltézským křížem na zlatém poli, dva štíty se zkříženými černými klíči na zlatém poli, jeden štít s černým břevnem na stříbrném poli, jeden štít dělený pětkrát pošikem černozlatý a jeden štít dělený šestkrát (?) pošikem, kombinující zelené, stříbrné, černé (?) a červené tinktury.

Malířská výzdoba klenby a vítězného oblouku představuje pozoruhodnou erbovní a znakovou galerii kombinující patrně erby vyšší a nižší šlechty, znaky církevních institucí nebo konkrétních duchovních osob (štíty s maltézskými kříži a zkříženými klíči), cechovní znamení (štít s nádobou?) a osobní řemeslné nebo měšťanské znaky (štíty s geometrickou značkou). Jednoznačně lze identifikovat pouze rožmberské erby a osobní značku mistra Jana ze Svinů, zbytek znaků vykazuje různé formy standardních i méně obvyklých heraldických figur a tinktur a jejich ztotožnění s konkrétními osobami nebo jinými subjekty může být zatím pouze hypotetické. Nelze ale ani vyloučit, že erbovní výzdoba měla z větší části pouze dekorativní funkci bez konkrétního sociálního kontextu a explicitních reprezentačních či memoriálních záměrů. Takový účel ale zpochybňuje kromě identifikovaných erbů také zmíněné asymetrické umístění dvou z nich v severní lodi. Pokud by záměrem objednavatelů malířské výzdoby byla pouhá dekorace, vymezil by se patrně počet znaků tak, aby vytvořil určitou vhodnou kompozici, tj. například právě tři řady ve střední části čtyřlodí. Dva erby navíc mimo tuto souměrnou kompozici ale spíše naznačují, že zde byl určitý konkrétní počet zainteresovaných osob, jejichž památku bylo žádoucí zvěčnit, tj. že smyslem žumberské erbovní galerie byla konkrétní osobní prezentace a fixace paměti, nikoliv pouhý estetický záměr. Za tohoto předpokladu je žádoucí, pokusit se doložit konkrétněji nebo alespoň naznačit v obecnější rovině, čí paměť měla zůstat zachována a z jakého sociálního prostředí a specifických motivací mohl tento záměr vycházet.

V době dokončení pozdně gotické rekonstrukce kostela v roce 1513 představovali v Žumberku vrchnost pravděpodobně páni z Rožmberka, kteří buď Žumberk přímo drželi, nebo jej zástavou, případně jinou formou přenechávali jinému držiteli, přičemž si ponechávali patronátní právo ke kostelu. Takové situaci by odpovídalo i vyobrazení pěti rožmberských erbů.[26] V případě zmíněného Jana III. má erb svého konkrétního nositele a ostatní čtyři erby mohou v obecně reprezentační rovině odkazovat k Rožmberskému rodu jako celku, nebo za nimi lze spatřovat konkrétní osoby. Druhou uvedenou možnost by podporovala skutečnost, že vedle tehdejšího rožmberského vladaře Petra IV. z Rožmberka (1462–1523) se v dospělém věku nacházeli vedle převora Jana III. i další tři Petrovi synovci a budoucí vladaři rožmberského domu Jindřich VII. (1496–1526), Jošt III. (1488–1539) a Petr V. (1489–1545). Původ ostatních erbů je nutno hledat mezi dalšími možnými držiteli žumberského statku, širší rožmberskou klientelou nebo jinými osobami zainteresovanými na výstavbě, provozu a duchovních funkcích kostela. Vedle pánů z Rožmberka se v době těsně před uvažovaným vznikem erbovní galerie, v letech 1509 a 1510, objevují v písemných pramenech jako držitelé žumberské tvrze bratři Stach a Jiřík z Rajbolce (Reibolcz).[27] Ve znaku měli patrně blíže neurčený druh ptáka,[28] což by znamenalo, že se na klenbě žumberského kostela neprezentují. Hned po rožmberském erbu je v Žumberku nejčetněji, celkem šestkrát, zastoupen znak s černým břevnem na zlatém poli. Stejnou figuru, ale s neznámou barevností, užívali podle zachovaných pečetí rytířské a vladycké rody na jihu Čech, jejichž členové mohli být na stavbě kostela zainteresovaní. V 15. století a patrně i v době po roce 1500 to mohl být rod Žestovců, držících nedaleké tvrze Svébohy, Světví a další majetky

22) *P. Kroupa,* Farní kostel sv. Jakuba Většího, in: K. Chamonikola ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezka 1400–1550: II. Brno. Brno 1999, s. 113.

23) *R. Lavička – R. Šimůnek,* Městský farní kostel ve středověkých Čechách: Trhové Sviny 1280–1520. České Budějovice 2011.

24) V následujícím textu se přísně pojmově neodlišují termíny erb a znak, kdy se v užším heraldickém smyslu pod pojmem erb rozumí znamení dědičného charakteru, náležející šlechtě. Pojem znak se v tomto smyslu váže ke znamením nedědičným, reprezentujícím konkrétní osoby – preláty, měšťany, řemeslníky nebo cechy apod.

25) K merkám obecněji viz *K. Müller ed.,* Kamenické a domovní značky (merky). Sborník příspěvků ze semináře 15.–16. 2. 1989 v Olomouci. Ostrava 1991; *K. Žurek,* Osobní značky olomouckých renesančních a barokních kameníků, Zprávy památkové péče 52, č. 4, 1992, s. 31 až 33; *Týž,* Merky olomouckých měšťanů v letech 1400–1550, in: I. Hlobil – M. Perůtka ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezka 1400–1550: III. Olomoucko. Olomouc 1999, s. 118; *M. Milec,* Občanské pečetě a znamení na pečetích. Brno 2011.

26) Ze známých písemných pramenů nelze jednoznačně doložit, zda v době předpokládaného vzniku erbovní galerie v roce 1513 byli Rožmberkové vlastníky žumberského statku, nebo zda Žumberk drželi z titulu manského práva nebo zástavou jiné osoby, případně, zda tyto osoby nebyly přímými vlastníky. Podle předchozího vývoje a podle prezentace rožmberských erbů lze předpokládat, že Rožmberkové Žumberk vlastnili včetně patronátního práva ke kostelu, případně, že byli vlastníky statku a patrony kostela, ale žumberský majetek drželi zástavou někteří z jejich klientů.

27) *K. Pletzer,* o. c. v pozn. 2, s. 74–76; *M. Milec,* o. c. v pozn. 5, s. 160.

28) *M. Milec,* o. c. v pozn. 5, s. 160.

Obr. 6: Žumberk, nástěnná malba Ukřižování na severní stěně kostela, kolem poloviny 16. století.

v blízkosti Žumberka.[29] Obdobný erb užívali také vladykové z Vlásenice[30] nebo z Mostku.[31] Velmi frekventovaný byl mezi nižší šlechtou výskyt erbu s figurou okřídlené střely, spojovaný na jihu Čech především s Bavory ze Strakonic, vymřelými na počátku 15. století. Figuru okřídlené střely neznámé barevnosti užívali na jihu Čech také vladykové z Újezdu a jejich potomci i příbuzní, dále vladykové na Štěkni a jejich potomci, také Ploskovští z Drahonic[32] nebo vladykové z Pořešína.[33] Erb s šikmým břevnem neznámé barevnosti, prezentovaný v Žumberku ve dvou barevných variantách, užíval na jihu Čech na pečeti v roce 1493 jindřichohradecký hejtman Václav z Myslína.[34] Znaky se zkříženými klíči a maltézskými kříži mohou odkazovat na duchovní osoby z řad místních kněží nebo členů a představených církevních řádů působících v bližším okolí, jako byli augustiniáni v Třboni nebo v Borovanech, cisterciáci ve Vyšším Brodě, ve Zlaté Koruně nebo v nedalekém rakouském Zwettlu, případně Johanité z blízkosti převora Jana III. z Rožmberka. Zkřížené klíče (v odlišných barvách) měla ve znaku například pražská vyšehradská kapitula, majetkově přítomná mimo jiné v jihočeských Prachaticích a obdobnou figuru měl v mladší době ve znaku například opat vyšebrodského cisterciáckého kláštera Jan Clavey (1669–1687).[35]

Při výzkumu sociálních vazeb a personálních nebo rodových vztahů k žumberskému kostelu lze vycházet z nečetných písemných pramenů vztahujících se přímo k místu nebo z širších komparací. Pro komparativní účely je velmi důležitý relativně bohatý fond písemných pramenů, zejména kšaftů osob různého sociálního původu, prozkoumaný u církevních institucí například na území Kadaňska mezi roky 1465–1522[36] nebo přehledně zpracovaný fond testamentů olomouckých měšťanů.[37] Za analogickou situaci z hlediska sociálních vazeb a zdrojů i účelů financování stavby menšího městského nebo venkovského kostela na jihu Čech lze považovat podrobněji zmapovanou situaci kostelů v nedalekých Trhových Svinech mezi roky 1470–1520,[38] spjatých se Žumberkem mimo jiné osobou kamenického mistra Jana a rožmberským patro-

29) *A. Sedláček*, Atlasy erbů a pečetí české a moravské středověké šlechty 2. Praha 2001, s. 158–161.
30) Tamtéž, s. 160; *M. Milec*, o. c. v pozn. 5, s. 160.
31) *A. Sedláček*, Atlasy erbů a pečetí české a moravské středověké šlechty 3. Praha 2001, s. 351; *M. Milec*, o. c. v pozn. 5, s. 102.
32) *A. Sedláček*, Českomoravská heraldika II. Praha 1997, s. 34–35; *Týž*, o. c. v pozn. 31, s. 282–284; *M. Milec*, o. c. v pozn. 5, s. 122.
33) *A. Sedláček*, o. c. v pozn. 32, s. 34–35; *Týž*, o. c. v pozn. 31, s. 278–281; *M. Milec*, o. c. v pozn. 5, s. 117.
34) *A. Sedláček*, o. c. v pozn. 32, s. 34–35; *Týž*, o. c. v pozn. 31, s. 77; *M. Milec*, o. c. v pozn. 5, s. 191.
35) *M. Hlinomaz*, Heraldika kláštera Vyšší Brod, in: M. Gaži ed., Památky jižních Čech 2. České Budějovice 2009, s. 56.
36) *P. Hlaváček*, Architektura, mobiliář a paramenta sakrálních objektů na Kadaňsku ve světle testamentů kadaňských měšťanů (1465–1522), in: Týž ed., Kadaň mezi středověkem a novověkem. Deset kapitol z kulturních a náboženských dějin severozápadních Čech. Ústí nad Labem 2005, s. ?.
37) *L. Spáčilová*, Testamenty olomouckých měšťanů, in: I. Hlobil – M. Perůtka ed., o. c. v pozn. 25, s. 110–118.
38) *R. Lavička – R. Šimůnek*, o. c. v pozn. 23.

nátem, a v Zátoni v letech 1480–1520,[39] kde rovněž Rožmberkové disponovali podacím právem. Z hlediska naznačených komparací má mezi nepočetnými písemnými prameny významnou vypovídací hodnotu například kšaft Pavla Hocha z roku 1512. V něm tento krumlovský měšťan odkazuje finanční prostředky za účelem věčné památky a spásy své duše i relativně vzdáleným církevním institucím jako například klášterům v Borovanech a ve Vyšším Brodě, dále na probíhající stavbu kostela v Dolním Dvořišti nebo faráři ve zmíněných Trhových Svinech i jinam.[40] Podobně čerstvě nobilitovaný rožmberský úředník Silvestr Perger podporoval finančně v roce 1517 stavbu a relativně náročnou uměleckou výzdobu malého venkovského kostela sv. Jana Křtitele v Zátoni, kde byl posléze vyobrazen se svým erbem na okenních vitrážích. Obdobné osobní vztahy, vyúsťující v kšafty nebo jiné závazky osob různého sociálního statutu na území rožmberského dominia, se mohly uplatnit také v případě žumberského kostela včetně následného aktu zvěčnění památky donátora v podobě osobního erbu na klenbě kostela. Zájem o zvěčnění osobní památky a spásu duše přímo ve vztahu k Žumberku je velmi ilustrativně vyjádřen v testamentu rožmberského služebníka Petra Višně z Větřní z roku 1458,[41] v jehož arenze se příznačně uvádí, že podle mistra Seneky není mezi přirozenými dary nic důstojnějšího než paměť, jež je mezi lidmi velmi nestálá a pomíjivá, a proto chvályhodné lidské skutky vyžadují zvěčnění. V následujícím výčtu obdarovaných osob a světských i církevních institucí odkazuje Petr Višně prostřednictvím Jana II. z Rožmberka také faráři ze Žumberka obnos za spásu duše manželky jistého Wolfárta ze Žumberka. Jakousi vizualizaci takového testamentu představují malované „portréty“, doprovodné pamětní nápisy a možná původně i osobní znaky, jimiž byli o několik desetiletí dříve „zvěčněni“ podporovatelé výstavby, výzdoby a provozu kaple sv. Kateřiny v Rožmberku nad Vltavou.[42] Jednalo se o rožmberské kněze Jana a Mikuláše a rožmberského rychtáře Bedřicha s manželkou Alžbětou, jejichž donaci potvrdili tehdejší patroni kostela bratři Jan a Petr II. z Rožmberka. V příslušné ratifikační listině se výslovně uvádí, aby určený kněz pravidelně sloužil mši za „Bedřicha, jeho manželku Alžbětu, jakož i pana Mikuláše a Jana plebána po šťastném skonu jejich … na jejich památku a ať je připomene lidu.“[43] Pozoruhodným dokumentem o vzájemné komunikaci a provázanosti církevních i světských osob a institucí ve vztahu k Žumberskému kostelu v době nepříliš vzdálené od vzniku erbovní galerie je „Vyznání kněze Havla o požitcích fary Žumberské“ z roku 1486,[44] i když v tomto případě se zájem o prospěch kostela a fixaci paměti uplatňuje v souvislosti s řešením majetkového sporu. Kněz Havel, který se sám tituluje jako „starý farář v Žumberce,“ v tomto dokumentu vyznává, že před 33 lety přijal farní úřad od svého předchůdce kněze Erazima, pod patronátem Jana II. z Rožmberka. Za pana Buška z Kanic, purkrabího na Nových Hradech, mělo dojít ke sporu o rybolov na Svinenském potoce s představeným vyšebrodského cisterciáckého kláštera. Spor se posléze řešil před nejmenovaným děkanem za přítomnosti kněze Mikuláše, vyslaného vyšebrodským konventem. Vyřešen byl patrně ve prospěch žumberského faráře, který, jak uvádí ve Vyznání, svou farnost již předal novému faráři Wolfgangovi se „všemi právy a příslušenstvím“ a nemaje svou vlastní pečeť, požádal o otištění pečeti novohradského faráře Kryštofa.

Výše uvedené zlomkovitě zachované písemné prameny společně s analogickými případy a situacemi pouze naznačují možný okruh zainteresovaných osob, patronů a donátorů z místa samého i z relativně vzdálených lokalit i jejich rozličné důvody k donátorským aktivitám a sebeprezentaci v žumberském kostele, přesto ale lze z tohoto relativně širokého sociálního a motivačního kontextu odvozovat smysl a význam žumberské erbovní galerie. Navíc je nutné vzít v úvahu, že na jihu Čech v době kolem roku 1500 kulminovala intenzivní stavební činnost, během níž se doložitelně budovalo několik desítek kostelů nebo jejich částí včetně stavebních úprav v Žumberku a současně probíhaly i další početné stavební aktivity.[45] Za těchto okolností je nutné předpokládat mnohem početnější a intenzivnější zainteresovanost jednotlivých osob, korporací a institucí, než prokazatelně dokládají zlomkovitě zachované písemné prameny. Při snaze o identifikaci erbů na klenbě žumberského kostela je také nutné mít na zřeteli, že vzájemná komunikace osob a institucí a jejich rozličná zainteresovanost na majetcích a duchovní správě na území nejjižnější části Čech v době pozdní gotiky je pouze zčásti prozkoumaná stejně jako poznání heraldiky nižší šlechty, prelátů i nižšího duchovenstva, měšťanů a cechů. Nelze proto vyloučit, že s postupujícím výzkumem v této oblasti dojde v budoucnu také k identifikaci dosud pouze hypoteticky nebo analogicky určovaných erbů i motivací a důvodů jejich prezentace.

Nejbližší obdobnou středověkou erbovní galerií na klenbě sakrálního prostoru v Čechách je velkolepá znaková výzdoba chrámu sv. Barbory v Kutné hoře, vzniklá podle datace u znaku města Kutné Hory v roce 1501 nebo postupně v průběhu první poloviny 16. století.[46] Podobně jako v Žumberku, ale ve větším rozsahu a v širším sociálním spektru, kombinuje znaky města, cechů, institucí, rodů a osob různého společenského statutu, jejichž společným jmenovatelem byla účast na společném díle, respektive angažovanost na stavbě i vybavení chrámu a zainteresovanost na jeho provozu. Podobně, ale v menším obsahovém záběru, je koncipována erbovní galerie na klenbě presbytáře kostela sv. Benedikta v Krnově-Kostelci ze 70. let 15. století,[47] kde se prezentují znaky zemského hejtmana, českého krá-

39) *Titíž,* Venkovský kostel v pozdním středověku: Zátoň 1480–1520, in: Jihočeský sborník historický 77–78, 2008–2009, s. 258n.

40) *Titíž,* o. c. v pozn. 23, s. 79 (otištěno plné znění kšaftu).

41) AČ X, o. c. v pozn. 4, č. 452.

42) *P. Pavelec,* Středověké nástěnné malby v rezidenčních městech Rožmberku a Českém Krumlově, in: M. Gaži ed., o. c. v pozn. 1, s. 434.

43) *C. Borový ed.,* LE II (r. 1375–1388). Praha 1878, s. 133, č. 249.

44) AČ X, o. c. v pozn. 4, s. 50–51.

45) *R. Lavička,* o. c. v pozn. 1.

46) J. *Roháček,* Nápisy města Kutné Hory. Praha 1996, s. 86–87; *M. Ottová,* Pod ochranou Krista Spasitele a svaté Barbory. Sochařská výzdoba kostela svaté Barbory v Kutné Hoře (1483–1499). České Budějovice 2010, s. 148–149.

47) *K. Müller,* Erbovní galerie ze 70. let 15. století, in: D. Prix a kol., Kostel sv. Benedikta v Krnově-Kostelci. Ostrava 2009, s. 179–189. Viz také kostelní erbovní galerie na vítězném oblouku bývalého špitálního kostela sv. Ducha v Krnově (*D. Prix,* Bývalý špitální kostel sv. Ducha, in: K. Chamonikola, Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezka 1400–1550: IV. Opava. Brno 1999, str. 37–41) nebo v podobě kamenných reliéfů na svornících klenby presbytáře kostela sv. Mořice v Olomouci (*I. Hlobil,* Heraldické svorníky mořického kostela v Olomouci z roku 1483 a případná zpodobnění jejich autora, Vlastivědný věstník moravský 33, 1981, s. 214, 218; *Z. Bláhová,* Kostel sv. Mořice, in: I. Hlobil – M. Perůtka ed., o. c. v pozn. 25, s. 204–208).

Obr. 7: Žumberk, nápisové pole s erbem Theobalda Hocka na západní stěně kůru, 1615.

Obr. 8: Žumberk, nápisové pole na jižní stěně kůru, 1615.

lovství, římské říše, církevních institucí a malířského cechu. Obsahově i kvantitativně úžeji je koncipována například znaková cechovní symbolika na klenbě hlavní lodi trojlodní kostela Proměnění Páně v Táboře, sklenuté mistrem Staňkem roku 1512 nebo úzce státně a rodově reprezentační erbovní výzdoba klenby kostela sv. Mikuláše v Rožmberku nad Vltavou z roku 1525 s erby českého království a Rožmberků, respektive Vítkovců.[48] Velmi privátní – rodinný charakter má erbovní výzdoba mariánské kaple na hradě v Jindřichově Hradci z roku 1493[49] a ryze osobní je erbovní prezentace jindřichohradeckého měšťana Petra Berana na klenbě tzv. Špulířské kaple v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci z doby mezi roky 1511 až 1521.[50] Naopak státně a dynasticky reprezentačně a současně výtvarně nejnáročněji je koncipována kamenná reliéfní erbovní výzdoba klenby tzv. Královské ložnice na Pražském hradě z doby před rokem 1490,[51] i když v tomto případě se nejedná o prostor sakrální. Uvedené památky dokládají společně s erbovní a znakovou galerií v Žumberku dobově obvyklou a obecně srozumitelnou praxi erbovních prezentací v sakrálních prostorách, odrážejících zájem institucí a osob z různých sociálních vrstev o reprezentaci, zvěčnění památky a zajištění posmrtných „beneficií".

V 16. století byla nástěnná malířská výzdoba kostela v Žumberku rozšířena obrazem Ukřižování na severní stěně čtyřlodí.[52] Celek obrazu je relativně dobře zachovaný, detaily jsou ale již špatně zřetelné v důsledku výrazného oslabení barevné vrstvy. Jedná se o mnohofigurové Ukřižování s Kristem na kříži v centru kompozice a ukřižovanými lotry po stranách. Kolem centrálního kříže je situována obvyklá skupina osob v dobových oděvech. Obrazové pole je vertikálně rámováno stylizovanými kmeny stromů, u horního okraje bujnou rozvilinou a ve spodních partiích přechází rám obrazu do perspektivně pojatého iluzivního kamenného soklu. Živé pojetí jednotlivých figur a jejich rozevláté drapérie navozují výrazně dynamický dojem a celkový dramatický výraz a eucharistický smysl scény akcentují proudy krve stékající z Kristových ran podobně jako například na nástěnné malbě Ukřižování v Hašplířské kapli chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře z období po roce 1493. Ikonograficky i z formálně stylového hlediska obraz kombinuje pozdně gotické a renesanční prvky odvozené z dobových grafických listů z dílny Cranachů nebo Hanse Baldunga, jehož Ukřižování z hlavního oltáře freiburského dómu z roku 1516 vykazuje řadu formálních a kompozičních prvků příbuzných s žumberským obrazem. Celkovým dramatickým výrazem i atypickým pojetím rozevláté Kristovy bederní roušky (v opačně orientovaném

48) *R. Lavička*, Pozdně gotická sakrální architektura v rožmberském dominiu, in: M. Gaži ed., o. c. v pozn. 1, s. 406.

49) *J. Kuthan*, Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců 1. Král a šlechta. Praha 2010, s. 345.

50) *R. Lavička*, Špulířská kaple při kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci, in: Jindřichohradecký vlastivědný sborník 15. Jindřichův Hradec 2003, s. 11–29; *J. Kuthan*, o. c. v pozn. 49, s. 352–354.

51) Tamtéž, s. 70–74.

52) Malba zjištěna průzkumem v roce 2004, restaurována v roce 2011, viz průzkumy citované v pozn. 8, 9.

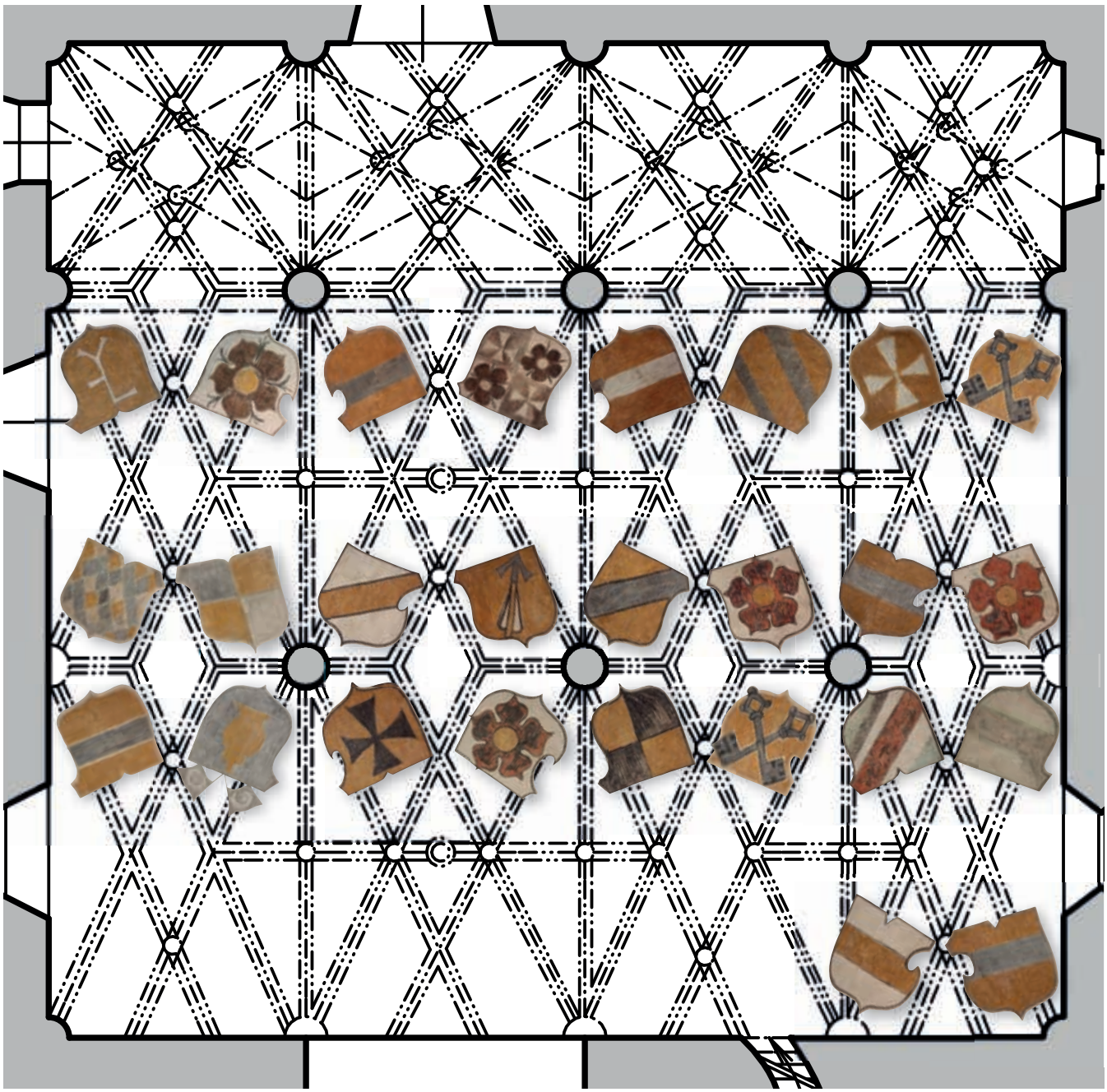

Obr. 9: Žumberk, schéma umístění erbů na klenbě čtyřlodí kostela sv. Jana Křtitele (foto R. Lavička).

rozvinutí než je obvyklé například u cranachovských obrazů) má žumberský obraz velmi blízko k leptu s výjevem Ukřižování od augsburgského grafika Daniela Hopfera, pravděpodobně z doby kolem roku 1530. Možnosti přesnější datace žumberského Ukřižování pouze na základě formální analýzy jsou omezené kvůli fragmentárnímu stavu, především ale proto, že pro tento typ obrazu je příznačný výrazný tradicionalismus, uplatňující v relativně dlouhém časovém období nezměněná ikonografická schémata i formální prvky. Vezme-li se za těchto okolností jako termín post quem pro vznik malby právě Hopferovo Ukřižování nebo obrazy se stejným námětem z cranachovské dílny, je možné datovat žumberské Ukřižování přibližně do doby kolem poloviny 16. století. Tehdy, od roku 1549, byl majitelem žumberského statku rytíř Jindřich Pouzar z Michnic (* ?, †1600), přední úředník na rožmberském dvoře a v letech 1575–1576 a 1582–1583 také hejtman bechyňského kraje za rytířský stav. Jindřich Pouzar je mimo jiné znám tím, že se nikdy neoženil a na Žumberku udržoval dlouhá léta mimomanželský poměr s ženou poddanského původu „kmetičnou" Anežkou Severýnovou, s níž zplodil nejméně čtyři děti: syny Erazima, Jana, Jáchyma a dceru Juditu. Z pozice vlastníka tvrze a patrona kostela podporoval pravděpodobně již přístavbu jeho jižní předsíně, datovanou do roku 1550, a pozitivní vztah ke svému kostelu deklaroval výslovně také ve své závěti z roku 1596. V ní odkazuje *„svou duši milou, krví předrahou Pána Ježíše Krista vykoupenou, stvořiteli jejímu všemohoucímu a věčnému Bohu.... a dále stanovuje, aby jeho mrtvé tělo...náležitým způsobem...v kostele žumberským, tu kdež předkové moji odpočívají, poctivě pohřbeno a pochováno bylo."*[53] Současně věnuje dvě stě kop mí-

53) *T. Sterneck*, o. c. v pozn. 6, s. 215–271.

šenských na opravu žumberského kostela, kde *„veselého zmrtvýchvstání s předky odčekávati bude“*.[54] Památkou na Pouzarův pohřeb v kostele je jeho náhrobní kámen, umístěný v současné době na severní stěně kostela v blízkosti popisovaného obrazu Ukřižování a především epitaf v podobě rozměrného deskového obrazu, na němž je Jindřich Pouzar vyobrazen, jak klečí před Ukřižovaným, jehož pojetí ještě vzdáleně rezonuje s nástěnnou malbou Ukřižování, i když vcelku je Pouzarův epitaf dílo již plně renesanční.

Další vrstvu malířské výzdoby, zjištěné a restaurované v žumberském kostele v roce 2011, představují dva renesanční nápisové a erbovní medailony, z nichž jeden se nachází nad vstupem na kůr a druhý je situován na jeho západní stěně v severozápadním klenebním poli. Na západní stěně kůru je namalováno obdélné rolverkové pole, orámované renesanční ornamentikou, do níž je v dolní části vložen medailon s hlavou putta a v horní části je symetricky situován obdobný medailon s erbem Theobalda Hocka, tehdejšího majitele žumberského statku. Plochu rolverkového pole vyplňuje devět řádků biblických citátů:[55]

Unnser wissen ist Stuckhwerck 1. Cor: 13 (Naše vědění je částečné – 1. Kor. 13)
Denn wir fehlen alle manigfaltiglich Jacob: 3 (Pak chybujeme všichni různě – List Jakubův 3,2)
Aber dem wort Gottes soll man nichts zuthun 5. Mos: 12 (Ale se slovem Božím nemá člověk nic dělat – 5. Mojžíšova 12)
Denn das wort Gottes bestehet ja ewiglich... Psalt: 119 (Neboť slovo Boží trvá věčně – Žalm 119)
Johann: 3
Allso hat Gott die welt geliebet, das er seinen
eingebornen sohn gab, auf das aber die ann
Ihne gleuben nicht verlohren werden
sondern daß ewige Leben haben (Jan 3,16 – Neboť Bůh tak miloval svět, že dal svého jediného Syna, aby žádný, kdo v něho věří, nezahynul, ale měl život věčný)

Druhý relverkový medailon, situovaný nad vstupem na kůr, má oválný tvar a nápis v jeho ploše obsahuje pět řádků:

1) C ... 1. Z.C.
2) Euer glaub so er rechtschaffen Ist wircket geduld. Jacob: 1 (Vaši víru zpracovával tak uctivě a trpělive – List Jakubův 1)
3) Allso auch der glaub wenn er nicht wercke hat ist er todt an ihm selber. Jacob: 2
(Tedy také víra, když nemá přičinění, je mrtvá v něm – List Jakubův 2)
4) Ist er todt ... (Je mrtev...)
5) 1.6.1.5.

Předpokládaný iniciátor renesanční malířské výzdoby, Theobald Hock z Zweibrückenu, se narodil v Dolní Falci, do Čech přišel asi na přelomu let 1598–1599 a pravděpodobně roku 1600 přijal místo německého sekretáře na dvoře Petra Voka z Rožmberka. Byl znám jako aktivní kalvinista, duchaplný intelektuál a autor novátorských lyrických básní shromážděných ve sbírce Schönes Blumenfeld. Současně ale proslul neblaze jako padělatel vlastního rodokmenu a domnělý falzifikátor Vokovy závěti.[56] Petr Vok si ale Hocka velmi cenil a považoval ho za svého důvěrníka. V předposlední verzi své závěti tohoto svého *„milého a důvěrného služebníka“*, doporučoval přízni české aristokracie a současně mu odkazoval *„statek žumberský, jak ... jej koupil a jeho potom v držení a užívání byl, s farou a kolaturou....“*[57] Z tohoto záměru ale nakonec sešlo a Hock společně se svým strýcem Janem Žumberk od Petra Voka v roce 1610 odkoupil. Záhy poté se svého nově nabytého majetku energicky ujal a v době kolem roku 1615 jej stavebně zveleboval. Z jeho popudu byla mimo jiné žumberská tvrz se statkem farou i kostelem obehnána novou zdí s kruhovými baštami. V jedné z nich si Hock zřídil pracovnu, do níž umístil značnou část své pozoruhodné knihovny, čítající celkem 187 titulů. Podle jejich obsahu se Hock jeví jako člověk s všeobecným rozhledem a s výrazným zájmem o politiku a náboženskou polemiku.[58] Mimo jiné vlastnil Kalvínovo základní dílo Institutio Christianae religionis a dále se v jeho knihovně nacházely Lutherův katechismus nebo „Confesii česká na německo přeložená“ či katolické „Motlitby německý Petra Canisia“. Pro Hockův aktivní vztah k náboženství svědčí i malířská výzdoba pracovny v baště, spočívající obdobně jako v kostele v nábožensky inspirovaných nápisových kartuších. V jedné z nich se zachoval i původní citát Pavlova listu Timoteovi: *„Cvič se ve zbožnosti. Cvičení těla je užitečné pro málo věcí, avšak zbožnost je užitečná pro všechno a má zaslíbení pro život nynější i budoucí“*[59].

Jako horlivý kalvinista přistoupil Hock v době kolem roku 1615 k radikálnímu reformačnímu očištění žumberského kostela, v čemž mu byl nápomocen tamější protestantský farář Jan Wachtel.[60] Podle pozdějších stížností církevních autorit, reprezentovaných krumlovským arciděkanem Mikulášem, bechyňským arciděkanem Mikulášem Klementem Kučerou a vyšebrodským opatem Pavlem Farenschonem, měl dát Hock z kostela sv. Jana Křtitele odstranit vše, co souviselo s katolickou bohoslužbou, a kostel zařídit podle kalvínských požadavků. Spor o žumberský kostel a povahu tamější bohoslužby se prudce vyhrocoval až k úrovni pražského arcibiskupa. Ten nakonec žumberskému faráři dopisem zakázal *„hanebné otrávené obcování vedoucí do pekla s Hockem a jeho lidmi, nejhoršími to kacíři“*, povolal ho do Prahy, kde byl posléze držen ve vězení tak dlouho, až se zřekl své manželky i podávání pod obojí. Pokud jde o konkrétní obsah i formu kalvínské očisty v Žumberku, lze si jí představit podle mnohem známějšího a detailně zdokumentovaného případu očištění chrámu sv. Ví-

54) Tamtéž.
55) Přepis německých citátů: Siglinde Wohlschläger, Leipzig; překlad: Markéta Bláhová; za zprostředkování děkuji panu Josefíkovi, kastelánu tvrze v Žumberku.
56) *F. Mareš*, Německý básník Theobald Hock v službách Rožmberských, Věstník české akademie 13, 1994, s. 147–163, 247–263; *A. Kraus*, Theobald Hock, Věstník královské české společnosti nauk, třída filosoficko–historická 3/1935, Praha 1936, s. 45–65.
57) *A. Kubíková*, Závěti Petra Voka z Rožmberka, Archivum Trebonense XII, 2011, s. 127–147.
58) *V. Bok*, Poznámky k životu a dílu Theobalda Höcka z Zweibrückenu, Opera Historica 3, 1993, s. 233–241; *Týž*, Die Bibliothek von Theobald und Hans Höck von Zweibrücken nach einem Inventar von 1618, in: U. Weiss ed., Buchwesen in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Festschrift für Helmut Claus zum 75. Geburtstag. Epfendorf/Neckar 2008, s. 341–356.
59) Timoteovi 4, 8; Nápis publikován: *V. Bok*, Literatura a literární kultura spjatá s rožmberským dvorem, in: M. Gaži ed., o. c. v pozn. 1, s. 259.
60) *F. Mareš*, o. c. v pozn. 56, s. 249.
61) *V. Kramář*, Zpustošení Chrámu svatého Víta v roce 1619. Praha 1998;

ta v Praze v době před vánočními svátky roku 1619.[61] Po odstranění „modlářského" mobiliáře a zakrytí nástěnných obrazů křesťanských světců a mučednic nechal Hock patrně kostel vybílit a nově vyzdobit konfesně akceptovatelnými nápisovými kartušemi, představujícími jednoduchou dekoraci, biblickou moralitu a didaktiku. Takový postup očisty i způsob nové výzdoby plně konvenoval Kalvínovo názorům, že *„nevěstince ukazují cudněji a skromněji vyšňořené nevěstky, nežli chrámy ukazují ty, o nichž chtějí, aby představovaly obrazy panen"* a že *„všechno uctívání a klanění přísluší jedinému Bohu"*, který je *„nepostižitelný, netělesný a neviditelný…a nesmíme ani snít o tom…že by mohl být vyjádřen nějakou podobou nebo představován jakýmkoliv obrazem ani nesmíme uctívat modly, jako by byly podobenstvím Božím"*.[62]

V tomto smyslu a ještě lapidárněji šířili mistrovy myšlenky i domácí kalvínští kazatelé, jako například rokycanský děkan Matyáš Kultrarius. Ten roku 1620 v knize „Kázaní proti obrazům a podobiznám z Písma sv. vybrané," důtklivě připomíná, že *„Kristus ne řezbáře, ne malíře, než učitele po světě rozeslal, ne malovati, ne s řezbou zacházeti, než učiti, učiti, učiti jim poručil"*. V závěru svého kázání pak Kultrarius jako zapálený šiřitel nauky (institutio) křesťanského náboženství a příznačně ve vztahu k Hockově „pamětihodné" kalvínské očistě žumberského kostela děkuje osvícené vrchnosti „že z domu Božího modly vyvrhuje".[63]

k obecnějším souvislostem viz *M. Šroněk*, Kalvinisté v Čechách, in: K. Horníčková – M. Šroněk edd., Umění české reformace (1380–1620). Praha 2010, s. 355–363.

62) *J. Calvin*, Instituce učení křesťanského náboženství. Praha 1951, s. 37–38.

63) *M. Šroněk*, o. c. v pozn. 61, s. 369.

Wandmalereien in der Kirche der Enthauptung hl. Johannes d. Täufers in Žumberk/Sonnberg als ein Medium der Erinnerung und „Institutio Christianae religionis"

Zu der ältesten Schicht gehört eine erzählende Szene der Ankunft und der Anbetung der Heiligen Drei Könige, gemalt auf der Südwand des Presbyteriums. Die Komposition und einzelne Gestalten haben eine Reihe von Analogien zum böhmischen und Niederösterreichischen Milieu (Bečov/Petschau, Oberzeiring, Černvír/Tschernwir). In Handschriften kann man nahe Analogien zum Beispiel im Braunschweiger Skizzenbuch suchen. Alle Werke werden in die 70er – 80er Jahre des 14. Jahrhunderts datiert. Im Falle der Kirche in Žumberk stellt einen weiteren „Datierungsbehelf" die Abbildung hl. Sigismund dar, eines Heiligen, dessen Reliquien nach Königreich Böhmen im Jahre 1365 der Kaiser Karl IV. gebracht hat. Noch dazu etwa aus derselben Zeit stammt die Gestalt des Burgunder Königs, gemalt in der Seitenkapelle in der Kirche in Kájov/Gojau. Der Zustand der Malerei in Žumberk ist nicht zu deutlich, der Forscher hat sich mit Recht Fragen gestellt, ob die Gestalt hl. Sigismund aus der gleichen Zeit stammt. Weitere Malerei befindet sich auf der Ostwand des südlichen Schiffes. Sie stellt zwei Heiligen Stifter dar – vielleicht ein Ehepaar, ursprünglich durch ein Wappen bestimmt, das heutzutage unleserlich ist. Der Forscher ist der Meinung, dass die Heiligen die hl. Katharina und hl. Margaretha, die ihr Attribut – ein Drache näher bestimmt, dargestellt haben. Im späten Mittelalter gehörten beide Heiligen zu Virgines capitales und die Stifter haben in ihnen den Schutz gesehen. Sie konnten sie oft auch als Taufpatroninnen verehren. Die Verehrung der hl. Katharina, die auch der Kaiser Karl IV. geäußert hat, belegen auch zwei tschechisch geschriebene Legenden von der hl. Katharina. Eine jüngere Wappengalerie und ein Wappenschild mit dem Steinmetzzeichen und der angeschlossenen Inschrift (maister hans zu Schweincz) mit der Anführung der Zeitrechnung (15XIII), wurde an der Westseite des Triumphbogens freigelegt, eine reiche Wappengalerie dann auf dem Gewölbe der vierschiffigen Kirche. Die Verzierung ist ähnlich wie in der spätgotischen Kirche in Chvalšiny/Kalsching. Die Datierung und die Anführung des Namens des Steinmetzmeisters in der Kirche in Žumberk hat auch geholfen den Steinmetz der Kirche in Trhové Sviny/Schweinitz in Böhmen zu bestimmen, der nur unter dem Namen Jan bekannt war.

Auf dem Gewölbe haben sich 26 Wappen erhalten, 5 davon repräsentierten das Geschlecht Rosenberg. Das letzte Wappen mit der fünfblattrigen Rose und mit dem Paar der Malteserkreuze hat den Jan III. von Rosenberg bestimmt, der in den Jahren 1511–1532 die Funktion des Generalpriors des Johanniterordens in Böhmen ausübte. Petr Pavelec gelang es eine Reihe von Wappen zu bestimmen, sie gehörten einer Reihe von bedeutenden kirchlichen Ämtern, Korporationen, dem höheren und niederen Adel. Die bestimmten Wappen deuten die soziale Beziehung einzelnen Personen an, die sich durch die Anfügung des Wappens auf einer bedeutenden Stelle im Rahmen des Sakralraumes vergegenwärtigt haben. Eine größere Menge der Rosenbergerwappen hat der Autor mit einzelnen Mitgliedern des Geschlechts verbunden, weitere gehörten dem Adel, der zumeist in Südböhmen angesiedelt war. Eine Reihe von Wappen zeigt an Repräsentanten bedeutungsvoller Kloster-Kommunitäten. Auf Grund der Wappengalerie hat sich der Autor bemüht an soziale Bindungen und persönliche und Geschlechtsbindungen zu zeigen, die eine Verbindung zu der Kirche in Žumberk hatten. Seine Forschung hat er um das Studium der Testamente von Personen verschiedener Sozialherkunft erweitert. In Testamenten sind zumeist Motive des finanziellen oder anderen Vermächtnisses einer Reihe von Personen angeführt, sie wurden in der Regel für Seligkeit und zum ewigen Gedächtnis angeschafft. Von diesen Quellen hat der Autor ein Testament aus dem Jahre 1517 angeführt, aus dem man zitieren kann, dass der Rosenberger Beamte Silvestr Perger den Bau und Kunstverzierung der kleinen Kirche Johannes d. Täufers in Zátoň/Schattawa unterstützte, wo er sich selbst an Glasmalereien abbilden lies. In Testamenten werden auch Empfehlungen angeführt, wie der Priester beten und die Eucharistie feiern soll und Anniversarien für Personen und ihre Familien, die der Kirche finanzielle oder eine andere Unterstützung vermacht haben. Im Nachtrag wird zumeist angeführt, dass man es nicht nur zur Erinnerung an sie tun soll, sie sollten so auch weiteren Gläubigen in Erinnerung gebracht werden. Sie sollten sich im Rahmen der Lehre vom Fegefeuer durch ihre Gebete dazu gesellen und so die Erlösung den gestorbenen zu sichern. Zeitgemäße

Analogien stellt die Wappengalerie in der Kirche des hl. Nikolaus in Rožmberk/Rosenberg, im Dom der hl. Barbara in Kutná Hora/Kuttenberg, in der Kirche des hl. Benedikt in Krnov-Kostelec/Jägerndorf-Kosteletz dar, eine ältere Wappengalerie ist zum Beispiel in der Kirche in Slavětín/Slawietin bekannt.

Die jüngere Wandmalerei der mehrfigürlichen Kreuzigung, situiert an der Nordseite der vierschiffigen Kirche, datiert Petr Pavelec in 16. Jahrhundert, Analogien sieht er besonders in grafischen Blättern. Für die Stilbestimmung der Malerei kombiniert er Anregungen aus dem Werk von Lucas Cranach und Hans Baldung, er hat besonders an den Altar in der Kirche in Freiburg aus dem Jahre 1516 aufmerksam gemacht. Der Besteller der Verzierung war Jindřich Pouzar aus Michnice/Michnitz, ein vorderer Beamte der Rosenberger, der in Žumberk eine Festung besaß. In der Kirche wurde er auch begraben, es haben sich der Grabstein und das Epitaph erhalten, das aber schon einen Renaissancecharakter hat. Zu der Memorialfunktion kann man auch zwei Renaissance- Inschrift- und Wappenmedaillons zuordnen, ein davon gehörte dem Wappen nach dem damaligen Besitzer des Žumberk-Guts, Theobald Hock. Im Medaillon sind biblische Zitate angeführt, die an die Opfer Kristi anknüpfen. Der Besteller kam nach Žumberk aus Niederpfalz um das Jahr 1599, er war als aktiver Kalvinist bekannt, der sich auch der literarischen Tätigkeit widmete. Im Rahmen des Umbaus der Kirche und der Festung hat er sich ein Arbeitszimmer mit einer großen Bibliothek eingerichtet. Aus einer Reihe der Buchtiteln, die an die Religionsthematik konzentriert waren, besaß er auch die Kalvin-Schrift „Institutio Christianae religionis“, die gleichfalls auch der Titel der übersetzten Studie ist, weiter besaß er Schriften von Martin Luther und weiteren Reformatoren. Hock hat sich aber auch an dem kalvinischen „Reinigung“ der Kirche beteiligt, die er von Allem befreit hat, was an den katholischen Gottesdienst erinnerte. Er wurde von katholischen Prälaten beschuldigt und er musste auf seine Konfession und auf die Kommunion in beiderlei Gestalt verzichten. Sein Zeitgenosse war Matyáš Kultrarius, der sich ähnlich scharf gegen die Kunstverzierung der katholischen Klöster verwahrt hat.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Žumberk/Sonnberg (Kreis Prachatice/Prachatitz), Gesamtansicht des Areals der Festung mit der Kirche hl. Johannes d. Täufers und der ehemaligen Herrschaft (Foto P. Znachor).
Abb. 2: Žumberk, Ansicht des Gewölbes der vierschiffigen Kirche hl. Johannes d. Täufers mit der Wappenverzierung (Foto P. Pavelec, 2011–2012, falls nicht anders angeführt ist).
Abb. 3: Žumberk, Wandmalerei mit der Ankunft und der Anbetung der Heiligen Drei Könige, 90er Jahre des 14. Jahrhunderts.
Abb. 4: Žumberk, Wandmalerei mit zwei Heiligen mit Stiftern, 1360–1390, oder das erste drittel des 15. Jahrhunderts.
Abb. 5: Žumberk, Gedenkinschrift an der Westseite des Triumphbogens (maister hans zu Schweincz [15]XIII°) und die Datierung der jüngeren Ausmalung der Kirche aus dem Jahre 1716.
Abb. 6: Žumberk, Wandmalerei mit der Kreuzigung auf der Nordwand der Kirche, um die Mitte des 16. Jahrhunderts.
Abb. 7: Žumberk, Inschriftenfeld mit dem Wappen von Theobald Hock auf der Westwand des Chores.
Abb. 8: Žumberk, Inschriftenfeld auf der Südwand des Chores, 1615.
Abb. 9: Žumberk, Schema der Platzierung der Wappen auf dem Gewölbe der vierschiffigen Kirche hl. Johannes d. Täufers (Foto R. Lahvička).

(Übersetzung J. Kroupová)